

A VERSEK MÖGÖTT

DÉR ZOLTÁN

Mikor az elmúlt évek során megjelent nevezetes emlékiratokról, levelekről, naplójegyzetekről tanulmányorozatot kezdtem — Vágó Márta posztumusz könyve volt az első —, előadtam, mi készített erre a vállalkozásra. (*Nagy életregények fejezetei*. Híd, 1975. december. 1388—1403.) Most, mikor Szabó Lőrinc *Napló, levelek, cikkek* című gyűjteményéről készült jegyzeteim földolgozom, mégis szükségesnek látom munkám újbóli megokolását.

Az irodalomtörténész — régóta íratlan követelmény ez — köteles ismerni mindent, ami az általa vizsgált művekkel összefügg vagy azok értelmezését megkönnyíti.

Az életrajzírásról lassan leszokik az irodalomtudomány, vagy jobb esetben segédtudománnyá degradálódik, ami abból is látható, hogy a legjobb interpretátorok nem írnak életrajzot, az életrajzírók pedig tartózkodnak a szakszerű elemzésektől. Elsősorban a magyarországi gyakorlatra nézve vélem ezt jellemzőnek, a vajdaságira pedig azzal a megszorítással, hogy új anyagot föltáró életrajzok itt egyáltalán nem készülnek, vagy ha igen, azokat szépírók írják.

Magyarázat és mentség több is kínálkozik. Legkézenfekvőbb az, hogy tanulmányaink zöme az élő irodalomról szól, s itt az emlékezet még olyan eleven, az olvasóban is, hogy tudákoságnak hatna a filologizálás. Am hogy klasszikusokról szólva is jobbára mások eredményeire támaszkodunk, annak már szemléleti oka van. Nevezetesen az a meggyőződés, hogy a mű a fontos, az pedig nem vezethető le az életrajz csak egyik vagy másik mozzanatából.

Szabó Lőrinc naplóinak és leveleinek 1974-ben megjelent gyűjteménye jó alkalom arra, hogy a műközpontú vizsgálódás e szűkös értelmezését fölülvizsgáljuk. Irni ettől függetlenül is kellene róla, mert az utóbbi évek egyik legizgalmasabb olvasmánya volt, de izgalmas-

ságának oka, intenciói módszertani szempontból is beszédesek. A bennük formát öntő emberi színjáték ugyanis része, szerves része a művek történetének.

Szembeötlő ez azokban a részletekben, amelyek konkrétan utalnak valamelyik vers keletkezésének körülményeire, vagy éppen magyarázzák egy-egy mű értelmét. A *Vezér* című vers interpretálását például — ez a költemény a fölszabadulás után lezajlott számonkérés során terhelte a költőt — egyetlen szakszerű elemzés sem hagyhatja figyelmen kívül. S ilyen magyarázatokban igen gazdag a kötet.

Egy percig sem gondoljuk azonban, hogy ezek a magyarázatok csálhatatlan kulcsként kezelhetők. Ettől a hiedelemtől maga Szabó Lőrinc is óv, mikor hangsúlyozza, hogy ami vele történik, csak nyersanyaga a versnek, s egy-egy élmény nem elszigetelten, lekerekítve, hanem másokkal összeszővődve jelenik meg a műben: „Azt hiszem, tudnék hallgatni. Amit tapasztaltam, beleivódnék minden témába, ilyenformán tehát jelen lenne egyéb anyagokban. De nem jelentkeznék közvetlenül, mint megformálnivaló, mint igazi szűkséglet. A jelképeket s transzpozíciókat én nagyon jól bírom, tetszenek, ellentétei a riportnaturalizmusnak; pl. a Szapáry-vers a Baumgarten-bizottságról. (Ki hinné, hogy az volt a kiváltója, s a régi, elemista kori krajcáros iskolafüzet képeinek emléke?!) Annyira vágyom felejteni, elfelejteni ezt az egész időt, hogy nem lenne hazugság a hallgatásom. Súlyos semmi esetre sem. Engem csakugyan jobban érdekelnek a hajnali rigók, az esti fellegek és az éjszakai olvasmányok, mint az élet emberi eseményei és a reggeli, déli és esti sajtó nyersanyaga.” Szorult helyzetében még Lunacsarszkijból is azt véli kiolvasni, hogy „a költészet igazán a napi eseményektől független, belső törvények szerint fejlődik”.

A keserűség bizonyára túlélezi a konkrét események és a költőként vállalt ügyek ellentétét, de hogy a közélet nem az ő világa, annak eseményei lírájának csak nyersanyagai lehetnek, ezt következetesen vallja. Élmény és mű kapcsolatát azonban ennek ellenére fontosnak, a lényeg szempontjából is tanulságosnak vélte. Különben nem tartotta volna számon sok verse indítékát, s nem jegyezte volna le olyan aprólékos pontossággal Babits neki elmesélt gyermekkori emlékeit. „Szerettem volna egy »tanítványnak« elmondani minden versem háttéréből, érzelmi háttéréből a lényegét s a megírás körülményeit. Babits beszélt így nekem valaha a verseiről.” S mikor azt

hitte, más lehetősége már nincs, hogy hasznát veheti a világ, ezzel bizonygatta: „A sok tönkremenés után én még mindig összeállíthatnék magamtól egy kis Babits- és Tóth Árpád-múzeumot.”

Állellentéteket tehát nem konstruálunk. Nem hisszük, hogy avatott szakember lebecsülheti az életrajzi vonatkozásokat, jogosultnak véljük azt a módszert, mely a korról és a költőről való tudást csak láthatatlan állványzatként hasznosítja az elemzés és értékelés során, s a Szabó Lőrinc-re vonatkozó adalékokat sem tekintjük műalkotás-értékű szentségeknek. Némelyik önmagában talán jelentéktelen is, de a belőlük kirajzolódó emberi helyzetek, konfliktusok ismerete nemcsak megkönnyítheti és elmélyítheti a műértést, hanem élet és mű kapcsolatának titkához is közel vihet. A csodát az emberi alkotás természetes fényébe vonhatja, a révült műélvezőt az ember- és világértés örömeivel ajándékozhatja meg. A föld táperőiből, a napból és az esőből a gyümölcs hiánytalanul meg nem magyarázható, de ha ezek ismeretében szemléljük, létének misztikus burka levedlik, varázsa természetesebb fejleményként fogható föl.

Nemcsak módszertani kérdés ez, hanem szakmánk életszerűsége is ettől függ: mű és ember együttlátásának képességétől. Attól, hogy az emberről való tudás esztétikai szempontként jelenhessen meg, a formaelemzés részletei pedig az emberi lényeg éppen adott változata felé nyilalljanak. Szerencsés esetben ez nem is történhet másként, hiszen egy-egy mű még vizsgálható elszigetelten, de művek sokasága csak a mögöttük rejlő, bennük megnyilatkozó emberség képeként ragadható meg, abból ered, arra utal vissza.

A szóban forgó Szabó Lőrinc-dokumentumok nemcsak alkalmat adnak, de ránk is kényszerítik a versek mögötti ember tanulmányozását. Különösen a napló, mely a költő életének legváltóságosabb hónapjaiban születvén az önvizsgálat égő jegyeivel vonja magára a figyelmet. Ha egy nagy költő ilyen, drámává fejlődő huzamos vergődésben kérdez önmagára és a világra, sorsa nagy miértjeire, a versek szempontjából is lehet olyan érdekes, mint egy szakszerű jellemzés. Regényértékű napló ez, egyszersmind immár klasszikus értékű versek termőföldjéről, légköréről is sokat elárul. Nemcsak azokra a konkrét darabokra gondolunk, melyeket Szabó Lőrincről írt kitűnő könyvében Rába György megnevez (Budapest, 1972), hanem a *Tücsökzene* egészére és a *Huszonhatodik év* vesztégtudattal és büntudattal áthatott lírájára is. Mindkettőhöz ezen a drámán, a vergődés és tehetetlenség e naplóban föltáruuló érzelmi iskoláján át vezet az út.

Maga a történet ismeretes: Szabó Lőrinc a második világháború során és az azt megelőző években az akkori hatalommal való rokonszenvezés látszatába keveredett. Hivatalos íróküldöttségek tagjaként, tudósítóként apolitikus, sőt helyenként rokonszenvező beszámolókat írt bulgáriai, németországi eseményekről, s mondott olyat magánemberként is, ami üldözött ismerőseit megsebezte. A főlzabadulás utáni hónapok heveny izgalmi közepette aztán rajta is számon kérték ezeket a vétségeket. Sokan támadták, sokan védtek, s noha ügye végül szimpla feddéssel és igazolással zárult, a számonkérés hónapjait gyötrelmes tortúraként élte át. Ezalatt írta az említett naplót.

Hogy mi volt vele a célja, pontosan nem tudható. Talán ő maga sem tudta pontosan: „Nem tudom, kivel, kikkel beszélgetek ezeken a lapokon. Magammal. »Gyónások magamnak?« Egész életemben ezt csináltam. Itt is egy verseskönyv pusztul majd bele szilánkokba, töredékekbe.” A keserűség hiteles, de hogy csak önmagának szánta volna ezeket a jegyzeteket, fölöttébb kétséges. Hangfogós vergődés ez, csupán a sirám a bizonyos, a kétségbeesés. De arra vigyáz, hogy senkit veszedelmesen meg ne bántson, az új rendszer ellen ne vétson. Az a gondolat is fölötlik benne, hogy írnia kellene egy másik naplót is, s abban „nem szégyellni, nem titkolni, nem menteni senkit és semmit”. Ez tehát nem egészen őszinte írás, ilyen értelemben is csak töredékes verscsírák foglalatja. Szempontja sincs más, csak az, hogy mellette vagy ellene vannak-e, akikről beszél, az esztétaszemlélet pozíciójától bizony messze van. Mindent a segítségre utalt szemzőgéből néz. Révai József gesztusait is, ez magyarázza az akkor már vezető erőnek számító kommunista párthoz való viszonyát is: a hangsúlyozott rokonszenvet. Oka volt rá, hiszen bírái között a kommunisták voltak a legméltányosabbak. Olykor félt, hogy csupán taktikából, máskor azonban fölismerte a mélyebb okot: a kommunista párt emigrációból hazatért vezetőiben nem élt olyan parázslón a háborús évek minden otthoni sérelme, s akit jogilag is igazolható bűn nem terhelt és értéknek számított, abban a szükséges kibontakozás munkását látták.

Mégsem gondoljuk, hogy ez a napló csupán az akkori nyilvánosságának szánt önigazolás szándékával íródott. Talán azért is, de még inkább azért, hogy az alkotás nélkül elfutó napokból, hetekből valamit kimentsen a mű számára, hogy élete e nagy megrázkódtatásáról emlékeztető dokumentumai maradjanak. Mert az nem kétséges, hogy Szabó Lőrincet mindig a mű, önmaga betetőzése, művé ér-

lelése, alakítása izgatta legjobban. Leggyakrabban ismétlődő panaszleveleiben, hogy embertelenül sokat dolgozik: „Drága Laci! — írja Kardos Lászlónak. — Megbolondulok a sok munkától.” Mikor aztán az önbetetőzés esélye megromlik, a szóban forgó napló idején, az gyötri, hogy nem tud dolgozni. Ez a munkaláz és a munka ellehetetlenülése a naplóból kicsapó kétségbeesésben ott is jelen van, ahol másról esik szó.

Szabó Lőrinc életének talán legnagyobb szenvedélyéről beszélünk. Tudunk más íróról is, akit rendkívüli munkaláz hajtott: Kosztolányi is ilyen volt, de aki ilyen erőfeszítéssel csikarta volna ki más hajlamaitól és környezetétől az alkotás föltételeit, s ilyen szívós szorgalommal szervezte volna azokat és élt volna minden alkalommal, ilyet nem ismerünk. Ebből a szempontból különösen a Kner Imréhez intézett korai levelek tanulságosak. A fáradhatatlan buzgalom, mellyel a fordításra ajánlott könyveket ismerteti. Kardos Lászlóhoz írt leveleiben *Válogatott versei* tipográfiai problémáinak elemzésével ejt ámulatba. S a számonkérés tortúrái közben már orosz költőket fordít, antológiát tervez, érvel ennek megjelentetése mellett, s még be sem fejeződik a vizsgálat, már írja a *Tücsökzenét*.

Hajtották a megélhetés gondjai is. Elképzelni is nehéz, hogy e sok munka ellenére miért volt folyton kevés a keresete, gyakran emésztően kevés. De az bizonyos, hogy munkaszvedélyét magasabb rendű érdekek sarkallták. Lételeme volt az alkotás és a munka publikálása. Ennek ismeretében érthetjük meg, hogy amíg a vizsgálat tart, semmi sem érdekli. A kapituláció, Károlyi Mihály hazaérkezése, az angol választások hírével megáll egy pillanatra, különben senkire és semmire nem tud elmélyülten figyelni. Ezért elégedetlen a barátokkal is: azok, főleg Illyés Gyula, azt tanácsolják, hogy ne törődjön semmivel, várjon. Ő dinamikus, expanzív, radikális segítséget szeretne: „Ellenségeim nagyszerűen dolgoznak, a hozzámértők végszükség esetén tesznek egy-egy lépést, s megnyugosznak, örülve, hogy egy-egy aktuális baj egy időre elhárul. Ide szenvedély kéne! Szenvedélyes akarása a jobbnak, az igaznak, és megfélemlíthetetlenesség!” Nem bírja a kivárás csöndjét, a legkisebb rossz hírtől is pánikba esik, hiszen igazában létezni sem tud, míg alkotni nem tud, s míg alkotni nem tud, hogyan végezhesse el a vezeklésértékű hiteles számvetést?

Ez az ellentmondás föloldhatatlan, divatosabban szólva: helyzete abszurd. Sejtí ezt maga is, mikor így fakad ki: „Tiltakozó ima a

Dac ellen: meg kell alázkodni. A Dac az egyik ördög. Testvérei: a Sértődékenység, a Hiúság, a Gőg, az Önhittség. *Vezekelni!* Minden rendes ember tesz. — De nem lehet, ha így vádolják az embert: akkor nem engedi az önérzet, az igazságtudat, ha részleges is. (. . .) Méltó alkalmat! ! !”

De adódhat-e ilyen költő számára „méltó alkalom” az alkotáson kívül? Vergődésének vissza-visszatérő motívuma, hogy tetteit, szavait elszigetelten, kimerevített mivoltunkban nézik és ítélik meg, holott azok csak az életmű összefüggéseiben értelmezhetőek hitelesen. Az életmű pedig a forradalmak és a baloldali radikalizmus vonzásában bontakozott, barátai haladó írók, kiváló tehetségek, egész műveltsége, szemlélete és alkata idegen a megszállott fajvédelem változataitól és mindenféle alacsonyágtól. „A műveimben nem is találunk »kivetnivalót« — írja egyik dacos pillanatában. — Mintha nem az volna fontos, a lényeges, a maradandó, az, ami engem a világ elé állít! S ami a világ előtt örökre őrizni, mutatni, képviselni fog! — Természetes szövetségese vagyok minden nagynak, igaznak, modernnek — (óvatosság: sokszor csak a tehetségtelenség kísérletei tüntetik fel modernnek magukat!) —, emberinek, egyetemesnek. Én nem alkuszom!” Hogy valami hibát kellett elkövetnie, ennek ellenére érzi, ezt az igazoló bizottság előtt is beismeri, s hiába undorodik a méltatlannak hitt vádaktól és a védekezéstől, naplója nagyobb részében védekezik, magyarázkodik, s megkísérli megérteni a vád képviselőit.

Magyarázata szerint a nehezebb helyzetekben a nemes diplomácia törvényei szerint járt el: a rendszer elviselhető képviselőivel és viszonylag ártatlan ügyeivel tartott kapcsolatot, hogy ebből a pozícióból az üldözött jobbakon segítsen, az értéknek helyet biztosítson. Vádlói ezeket a részengedményeket merevítették ki, s a félreértéseken alapuló mendemondákkal földúsítva adták tovább, növelték bélyegé. Ez az érvelése több változatban visszatér.

Logikája eléggé világos, csak az ellenfél logikájának mélyebb megértése hiányzik belőle, a náciizmus közepette átélt bántások és szörnyűségek következményeit nem tudja megérteni. Pedig megkísérli, hiszen nagy író, s néhol közel is kerül a magyarázathoz: „Üldözőim örültek, lelkiismeretlenek stb., ezt hiszem, hinnem kell, minden emellett szól. De azt is hiszem, hogy mindezekon kívül legtöbbszörében, talán mindegyikben, csakugyan olyasmi hit is él, hogy én tőlük idegen, sőt, kártékony és gonosz vagyok. A régi pletykák és hitek tovább erjedtek bennük, mialatt esetleg bújdostak, vagy vala-

hogy távol voltak.” Egy másik helyen: „Az eszem megáll. Nyilván nem hallották a mondat elejét vagy végét! Az összefüggést. Vagy már olyan telítettségűek voltak, hogy mást jelentett számukra minden szó, mint énnekem.” Valószínű, és teljes joggal — zárhatnánk le a kérdést, ha a bíraskodás szándéka vezetne. A jelenség természetét kell fürkésznünk.

Érvelésének legszembeötlőbb eleme itt is, hogy régi pletykák és hitek megrögződéséből ered az ellene irányuló ellenszenv, holott — s ezt gyakran hangsúlyozza — ő az embereket és az elveket könyvekként olvasztotta be a maga teljesebb világába, s ezek között akadhatott tőle idegen vagy téves elem is, de ezek nem gátolták abban, hogy a kulturális életben a viszonylag legjobb megoldásra törekedjen, költőként pedig csak öncélú igazságra. S ennek értelmében soha nem is kötelezte el magát tévedései mellett: „...igenis változtam, mint mindenki: rájöttem dolgokra, momentumokra, amelyek mellékesek voltak, vagy annak látszottak, mint fontosakra stb.”

Érvelésének szembeötlő gyöngesége, hogy nem számol a kegyetlen tényekkel: azzal, hogy ártatlanok millióinak bestiális elpusztítása közben nemcsak az aktív bűnözés, de a közöny vagy a passzív sajnálkozás is bántásként hathatott. Történelmi bölcsességet, a fair play törvényeinek tiszteletét várta el olyan emberektől, akikben egy oldhatatlan gyász keserősége táplálta az ítélkezés szigorát. S elvárta, hogy ügyében tehetsége, életműve és szemléletének esztétajellege döntő bizonyíték legyen.

Erre sűrűn hivatkozik. Arra, hogy őt a politika igazában sohasem érdekelte: „Nem voltam »jobboldali«! Az események inkább a pártokat és oldalakat forgatták el alattam. De ez se számítana: én bennem egy százalék vagy ezrelék politikai érdeklődés ha volt! Világomat a magyar és az egyetemes kultúra töltötte ki és foglalta le, s az volt a baj, hogy én nem alkudtam meg! Hogy tisztábban láttam, miben mi jó és szép és örök!” Az érvelés Kosztolányira emlékeztet, némely mozzanata szinte szó szerint ismétli az Ady-pőr során lejegyzett Kosztolányi-argumentumokat. S nemcsak itt „Engem csak a művészet érdekelt” — írja a 301. lapon, s ugyanilyen rokon vonás a védtelenség és ártatlanság, a nem e világra valóság hangsúlyozása is: „Kerestem, bábáskodtam, szókratészi módon, amikor hangosan gondolkoztam a partnereimmel. A véleményük nem arra szolgált, hogy a fejükre olvassam őket, hogy támadjam, hóhér-

kézre juttassam őket értük. Idegen, teljesen idegen vagyok ezen a földön.”

A hasonlóság szálait tovább is bogozhatnánk, hiszen Szabó Lőrinc — Kosztolányihoz hasonlóan — önmaga sokoldalúságában, nyitott kíváncsiságában jelöli meg méltatlan kapcsolatainak az okát. Kosztolányiról szólva Babits „pártatlan százalékúség”-nek nevezi ezt a Kosztolányi-tulajdonságot. Szabó Lőrinc jól ismerte Babitsot, Babits Kosztolányiról írt kritikáit is, de különös, hogy ebben a maga menségében sehol sem hivatkozik Kosztolányira mint szellemi rokonára. Pedig még abban is ráüt, hogy a maga tehetségét és életműve értékét egy közírói pörben döntő bizonyítéknak hiszi: „Ó, én igazabb képlet voltam és vagyok, és szélesebb, tágabb, nagyobb, mint akik megítélnék! Ez az igazi baj!” Másutt: hogy akik bántják, nem tudják, mekkora író bántanak. Humorral ellenpontozza a kifakadást, de nem elszólás műve, mikor leírja: „Úgy szeretnék már emberek közt lenni! Itt fővök, pállok magamban, keserű levemben. Nincs segítség. Nem értem, hogy lehet Magyarországon lelkiismeret nyugodt, amíg engem üldöznek? . . . Pfú! de marha vagyok . . .”

S ebben a zaklatott belső monológban nem az a hamis, hogy magát nagy költőnek érzi, mindenkinél nagyobbak, hiszen valóban nehéz eldönteni — töpreng ezen ő is —, 1945-ben volt-e nálánál nagyobb költő, hanem az, hogy ezt a nagyságot egy vizsgálatban, ahol mint újságírót vonták felelősségre, döntőnek véli. Furcsa módon Babits kommün utáni helyzetével állítja párhuzamba a magáét, holott vádlóinak eszükbe sem juthatott, hogy saját haragjukat az ellenforradalom dühével rokonítsák. Párhuzamot itt is Kosztolányi hasonló konfliktusaival létesíthetett volna, de ösztöneiben tudnia kellett, hogy az apolitikusságnak ez a példája nem lehet meggyőző, megejtő menség.

S ezzel e gondolat sor végéhez értünk: a l'art pour l'art e századi magyar képviselőének képtelenségéhez. Költők és írók, akik — mint Kosztolányi és Szabó Lőrinc is — fölfokozott szenvedéllyel éltek és dolgoztak, s hogy közönséghez jussanak, vállalniuk kellett a közélet fórumain való jelenlét kényszerét, nem lehettek büntetlenül közönyösek a politika iránt. Nem hivatkozhattak esztéta mivoltuk más törvényeire, nyitottságra és sokoldalúságra, mikor ártatlanokat pusztított a politika, mellyel érintkezniök kellett. Hogy nem e világból valók, nem hihatték el azok, akiket ugyanaz a világ száműzött, amely Szabó Lőrincet bizalmával tüntette ki.

A vizsgálat — mint ismeretes — Szabó Lőrinc igazolásával zá-

rult. Igazolták őt Illyés Gyula, Szegi Pál, Kardos László, Vass László és még sokan. Bizonyára azért is, mert tudták, hogy emberisége és költői nagysága összetartoznak valamiként, de az ítélet indoklásában az a legfontosabb, hogy nem állt soha a fasizmus mellett, s segítette az üldözötteket.

Talán világos: két szinten zajlottak ezek az események: a köznapin és a művészin. A vizsgálat az előbbin, Szabó Lőrinc viszont a maga teljességének öntudatával reflektált arra, ami történt. Ennek kívánt teret, amikor számonkérés helyett a szabad munka, a teljes jelenlét lehetőségét követelte: „Nyilvánvaló, hogy valami óriási igényem van a társadalommal szemben: azt szeretném, hogy hagyjanak magamra, bízzanak bennem, bízzák rám, a lelkiismeretemre a dolgaimat, s én mindent megcsinálok, megoldok magamtól, a legbecsületesebben és legigazságosabban. Ó, földi igazságkeresés, de iszonyúan gyatra vagy!”

A vádlók aligha rendültek volna meg ettől a kifakadástól, „földi” mértékkel mértek, de naivnak mégse higgyük Szabó Lőrincet. Ismerte ő, nagyon is jól ismerte a földi törvények szigorát, de mikor róla volt szó, elvárta, hogy bízzák a lelkiismeretére a dolgait, mert jónak, igazságosnak, nemesnek tartotta magát, s hitte, hogy mérlege hiteles, a partnerét nem éri igazságtalanság. „A házastársak vagy szerelmesek belső jogait — mondja egyik interjújában — a két ember el sem gondolt, külön, személyes megállapodása alakítja ki gyakorlatilag. (...) Az a kívánatos, hogy a közös legjobb eredmény érdekében az a fél vezessen, az legyen az első, igenis, az első, amelyik — legtágabb értelemben véve a szót — különb.”

Íme a *Semmiért Egészen* szimplifikált parafrázisa, s egyszerűs mind a bizonyosság arról, mennyire költőként élte át Szabó Lőrinc a maga életének nem költői mozzanatait, emezek konzekvenciáit. A naplóban kirajzolódó képből ez az ellentmondás a legtanulságosabb. Törvényszerű, hogy az önmagát is kíméletlen élességgel vizsgáló költőnek nem telt öröme naplója érveiben. Gyötrelém és panasz árad minden lapról. A reménytelen, értelmetlen és méltatlan erőfeszítések keserűsége: „Csak úgy ide-ideszaladok a géphez, és lekopogok valamit rajta. Sietve, sietve. Utálom magamat. Haljak meg!” „Kapkodok... Talán utolsó üzeneteim a világnak. Nevetéses és szégyellnivaló.” Fölmerül a lehetőség: „S ha nem igazolnám magamat? Ha nem beszélnék többet egy szót sem magam mellett? Jó: ítéljenek el, öljenek meg, irtsanak ki, szellemileg vagy fizikaiilag...” „S mindig ugyanazt írni, ugyanazt érezni! Kibirhatatlan.”

De egy hétnél tovább nem bírja a vesztéglést. Alkotni sem tud, a kétségbeesés határpontig fokozódik, öngyilkosságra gondol: „*Nem akarok magyar író lenni! ! Féreg akarok lenni, kő és por.*”

A vádakra, melyekre csak regénnyel válaszolhatott volna, a napló hol megrendítő, hol diplomatikus sirámai nem adhattak föloldást, a szókratészi sztoicizmushoz, mikor a lét — nemlét választója elé került, nem volt ereje: ennél elemibb kötés kapcsolta az élethez. Alkata feleselt, ellenszegült a nirvána vonzásának. Ebben sem volt következetes. Szerencsére. S így bevárhatta a *Tücsökzene*, majd a *Huszonhatodik év* megalkotására képesítő alkalmakat. Amikor a heveny gyötrelem a maga erkölcsi-politikai öntudatánál, önismerténél igazabb ihlettípusokba lényegülten hathatta át gyönyörű remegéssel az emlékezés, a magány és a vesztésgtudat megnyilatkozásait. Így lett a naplókban föloldhatatlan görcs későbbi erőfeszítések termékeny gyökerévé; a természet diszharmóniája: az esztétáfüggetlenség illúziójának és az alkat mohóságának ellentmondása sugárzóvá tisztuló fájdalmak erőforrásává.

S a naplók és levelek e folyamat megértésének érdekesítő dokumentumaivá.

SZERKESZTŐI KOMMENTÁR

Dér Zoltán Szabó Lőrinc valóban gazdag és tartalmas, több szempontból megkerülhetetlen, az életmű bizonyos vonatkozásaira is fényt derítő könyvét, a *Napló, levelek, cikkek* (1974) című vaskos gyűjteményt ismertetve, és saját (nem mindig meggyőző) érveivel interpretálva annak egyes utalásait s vonatkozásait, egy alapvető irodalomtudományi kérdést vet fel (Szabó Lőrinc könyvét teljes egészében ennek a kérdésnek a visszfényében látja), mégpedig az „élet és a mű”, az életrajz és az irodalom összefüggésének, egymásra utaltságának kérdését; a kérdést ő maga pozitívan válaszolja meg, miközben a hazai irodalomtudományi gondolkodás és irodalomtörténeti kutatás műközpontú jellegét és elvét, minthogy életrajzi kutatásokat nem végez, „szűkösnék” ítéli meg. Dér Zoltán kettős vonatkozású kérdést tesz fel; az élet és mű kap-

csolatának „titkáról” beszél és annak ellenére, hogy a költő életének eseményeit, a költő élményvilágát nem tartja a mű kulcsának, a kettő között oly szoros kapcsolatot tételez fel, mely — arányai folytán — a művet megközelíthetetlennek veszi az életrajzi vonatkozások ismerete nélkül, holott az irodalomtudomány már régóta tisztázta, hogy „a műalkotás nem életrajzi dokumentum”. Dér Zoltán kérdésének másik vonatkozása az ún. műközpontú irodalomkutatás elvét érinti, és szoros összefüggésben az előbbivel vitára késztet.

Bizonyos, hogy Dér Zoltánnak érvei vannak, meggyőzőek is, amellet, hogy az életrajz, a konkrét emberi élmények ismerete nélkül a mű sem látható be teljes arányaiban, s abból a szempontból is, legalább tényszerűen pontos Dér Zoltán megállapítása, hogy nálunk alig van életrajzi kutatás. De ha a felvetett kérdést és a hozzá kapcsolódó vonatkozásokat valóságos elméleti szintre